

WACŁAWA MARIA KORZYN

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

WIOSNA W PRZYSŁOWIACH ROSYJSKICH I POLSKICH*

Матушка – весна всем красна.
Z wiosną nadzieje rosna.

*Улыбкой ясною природа сквозь сон встречает утро года...*¹, pisał o najpiękniejszej porze roku Aleksander Puszkina, nazywając wiosnę „porankiem roku”. Jest to jedna z czterech podstawowych pór roku, które występują w strefie klimatu umiarkowanego. Znajdują się w nim kraje Europy, w tym Rosja z klimatem umiarkowanym chłodnym kontynentalnym (bardzo ciepłe, upalne lato i mroźna, siarczysta zima) i Polska, gdzie obserwujemy klimat umiarkowany ciepły przejściowy, co charakteryzują zmienne stany pogody. Po zimie wyróżnia się również uzupełniającą porę roku przedwiosnie, z typowymi, intensywnymi przemianami w przyrodzie. Wiosna, ciepła i wilgotna, jest zarówno porą klimatyczną, jak i astronomiczną, przedwiosnie zależy od klimatu, w tej strefie jest łatwo rozpoznawalne i wyznaczane przebiegiem temperatury. Wiosna astronomiczna rozpoczyna się w momencie równonocy wiosennej i trwa do przesilenia letniego, co w przybliżeniu oznacza okres między 21 marca a 22 czerwca. Jednak budzenie się przyrody z zimowego snu następuje dużo wcześniej.

Potrzebę obserwacji przyrody i zjawisk atmosferycznych, które wpływają na nią, zauważył już car Piotr I. W roku 1721 wydał rozporządzenie, by jak tylko drzewa zaczną się zielenić, co tydzień dostarczać listki na kartce papieru z datą w celu zaobserwowania, w której części kraju najwcześniej rozpoczyna się wiosna. Stało się to inspiracją do badań fenologicznych w Rosji². Wcześniej takie badania były już prowadzone w Europie: w krajach skandynawskich oraz Belgii, Czechach, Niemczech. Jednak pierwsze zapisy

* Artykuł jest fragmentem (część opisowa) przygotowywanej obszernej pracy na temat ludowych przysłów rosyjskich.

¹ А.С. Пушкин, *Евгений Онегин*, rozdział VII, [w:] А.С. Пушкин, *Полное собрание сочинений в десяти томах*, т. V, Москва 1964, s. 140.

² А.Н. Стрижев, *Календарь русской природы*, Москва 1972, s. 4.

fenologiczne powstały w Akademii Krakowskiej i pochodzą z 1490 roku. W połowie XVIII wieku Karol Linneusz z Uppsali wykrył zależność rozwoju roślin i zwierząt od zjawisk klimatycznych, czym zapoczątkował obserwacje fenologiczne, związane z terminami periodycznych zjawisk w rozwoju roślin i zwierząt, zachodzących w danej porze roku na danym terenie. Od tego czasu w Europie powstają stacje fenologiczne.

Do obserwacji przyrody zachęcał w wierszu z 1821 roku Aleksander Puszkina: *Старайся наблюдать различные приметы* i kontynuował:

Пастух и земледел в младенческие леты,
Взглянув на небеса, на западную тень,
Умеют уж предречь и ветер, и ясный день,
И майские дожди, младых полей отраду,
И мразов ранний хлад, опасный винограду³.

(Приметы)

Wielowiekowe obserwacje przyrody pozwalają ustalić cyklicznie się powtarzające sezonowe zjawiska, które wyznaczają jej rozwój. Są one szczególnie ważne dla rolników, ogrodników, gdyż sama przyroda informuje o przebiegu zmian na danym obszarze. Jak uważa Nina W. Czurmajewa⁴, właśnie wielokrotne obserwacje i zestawienia zjawisk i wydarzeń kształtują mądrość ludu, to znalazło swój wyraz w folklorze, również w krótkiej formie ustnej – w przysłowiach i porzekadłach, które były powszechnie znane. Przysłowia, popularnie nazywane „mądrością ludu” czy „encyklopedią ludu”, odzwierciedlają wszystkie strony życia, działalność: „rodzinną, rolniczą, leśną, społeczną, jego potrzeby, zwyczaje i poglądy”⁵.

Obserwując cykliczne sezonowe zjawiska w przyrodzie, Słowianie układali kalendarze prac rolniczych i gospodarskich, zestawiając je z kalendarzami religijnymi. Zamiast dat posługiwano się imionami wspomnianych w danym dniu świętych. W książce o ludowym kalendarzu rosyjskim wydanej w roku 1877 Iwan P. Kalinskij przytacza również polskie przysłowia związane z imionami świętych⁶. W przysłowiach rosyjskich występuje ciekawe zjawisko, wzbogacające kulturę rodzimą⁷. Święci otrzymują niekiedy przydomki⁸ związane ze zjawiskami lub czynnościami przypadającymi w dniu ich wspomnienia, które nie wynikały z życia świętego, a mimo to patronują im: *Герасим Грачевник* (4 III), *Василий Капельник* (7 III), *Матрёна полурепница* (27 III), *Мартын лисогон* (14 IV), *Ирина рассадница* (5 V), *Иов горошник* (6 V), *Лукерия комарница* (13 V), *Зосим пчельник* (17 IV), *Леонтий огуречник* (23 V), *Феодосия колосьяница* (29 V).

Należy zaznaczyć, że wcześniejszy kalendarz juliański w stosunku do kalendarza astronomicznego spóźniał się o jeden dzień na 128 lat. W wieku XVI różnica była już

³ А.С. Пушкин, *Собрание сочинений в десяти томах...*, т. 2, Москва 1963, s. 71.

⁴ Н.В.Чурмаева, *Приметы и обычаи*, „Русская речь”, nr 3, 1981, s. 124.

⁵ К.Д. Ушинский, *Первая книга после азбуки*, [w:] *Собрание сочинений*, т. 6, Москва–Ленинград 1949, s. 298.

⁶ *Церковно-народный месяцеслов на Русу И.П. Калинского*, Москва 1997, s. 23.

⁷ W.M. Korzyn, *Kalendarz religijny w przysłowiach wschodnich Słowian*, [w:] *Słowianie Wschodni. Duchowość. Kultura. Język*, pod red. A. Bolek, D. Piwowarskiej i A. Rażny, Kraków 1998, s. 84.

⁸ R. Łużny, *Kosma i Damian z gwoździem, czyli przysłowie i porzekadło na warsztacie filologa i tłumacza*, [w:] *Studia porównawcze z literatur słowiańskich*, nr 49, Kraków 1992, s. 36–37.

dziesięciodniowa. Nowy kalendarz wprowadzono za papieża Grzegorza XIII, gdy następny dzień po 4 października 1582 uznano za 15 października⁹. W Polsce kalendarz gregoriański zaczął obowiązywać od 1582 roku, w Rosji wprowadzono go dopiero po 1918 roku, ale Cerkiew Prawosławna nadal posługuje się starym kalendarzem; stąd niektóre przysłowia trzeba teraz datować „w starym stylu”. Jako przykład może posłużyć grudniowa św. Łucja, która przypadała na 23 grudnia, obecnie na 13 i nie odpowiada rzeczywistości, o której mówi przysłowie: *Święta Łuca dnia przyrzuca*.

Z bogatego materiału przysłowiowego dwóch słowiańskich narodów – rosyjskiego i polskiego – wybrałam paremie dotyczące wiosny. Przysłowia te, nazywane pogodowymi, meteorologicznymi czy kalendarzowymi, nie mają takich cech, jak alegoria i przenośnia, dlatego niektórzy badacze nie zaliczają ich do przysłów właściwych. Na tytułowe pytanie artykułu „Czy przysłowia pogodowe są przysłowiami?” Alan Dundes¹⁰ odpowiada: „Stanowczo nie”. Natomiast Nai-yung Ting¹¹ mówi o przysłowiach pogodowych i prognostykach. Francis L. Utley¹² przysłowia z prognozami uważa za inny rodzaj przysłowia pogodowego. Natomiast Julian Krzyżanowski określa je jako „niewłaściwe” czy „przysłowia kalendarzowe, które mają zazwyczaj charakter prognoz, zapowiadających przebieg zjawisk atmosferycznych, wskazówek praktycznych, ważnych dla rolników, hodowców, myśliwych, podróżnych”¹³. Tę definicję przysłów przyjmuję w mojej pracy, nie stosując podziału na przysłowia i porzekadła. Zebrany materiał pochodzi z podstawowych źródeł rosyjskich i polskich: Владимир Даль, *Пословицы русского народа*, Julian Krzyżanowski, *Nowa księga przysłów polskich* oraz podanych w przypisach¹⁴.

W odniesieniu do wiosny w europejskiej części Rosji wyróżnia się cztery okresy fenologiczne: okres topnienia śniegu, przedwiośnie, pełnia wiosny i przedlecie, poprzedzające początek lata.

1. **Pierwszy okres** wiosny w europejskiej części **Rosji** rozpoczyna się, gdy pojawiają się pierwsze odtajałe miejsca, i trwa do zakwitnięcia olszy szarej i leszczyny.

2. **Przedwiośnie** rozpoczyna się przeważnie między 15 a 20 kwietnia, łączy się z kwitnieniem podbiału pospolitego (мать-и-мачеха), a kończy z rozpuszczeniem lodu na brzozie i pyleniem wiązu. W tym okresie często jeszcze występują przymrozki, ostatecznie znika lód na stawach. Ptaki zaczynają wic gniazda, składają i wysiadują jaja, pojawiają się pierwsze kwiaty, m.in. przebiśniegu, przylaszczki i zawilca białego.

⁹ S. Świrko, *Kalendarze juliański i gregoriański*, [w:] *Rok placi – rok traci, kalendarz przysłów i prognostyków rolniczych*, Poznań 1990, s. 6.

¹⁰ A. Dundes, *On Whether Weather 'Proverbs' are Proverbs*, „Proverbium” 1984, nr 1, s. 45.

¹¹ Nai-yung Ting, *Chinese weather Proverbs*, „Proverbium” 1971, nr 17, Bern–Frankfurt a. Main–New York–Paris 1987, s. 650.

¹² F.L. Utley, *Literatura ludowa – definicje operacyjne*, „Literatura Ludowa” 1974, nr 1 s. 55.

¹³ J. Krzyżanowski, *Nowa księga przysłów polskich*, t. 1, Warszawa 1969, s. IX.

¹⁴ Zebrany materiał pochodzi z: В. Даль, *Пословицы русского народа*, Москва 1957; J. Krzyżanowski, *Nowa księga przysłów polskich*, t. 1, Warszawa 1969; Н.А. Каланов, *Словарь пословиц и поговорок о море*, Москва 2001; S. Świrko, *Rok placi – rok traci, kalendarz przysłów i prognostyków rolniczych*, Poznań 1990; W. Dynak, *Łowy, łowcy i zwierzyzna w przysłowiach polskich*, Wrocław 1993; *Kalendarz z przysłowiami, prognozy pogody, przepowiednie, obyczaje, tradycje i obrzędy polskie*, zebrała J. Stefaniak, Kalisz 2003; *A jak będzie słońce i pogoda, czyli ludowe przysłowia, przepowiednie, przesady i przypowieści związane z pogodą*, zebrała i opracowała A. Skrukwa, Poznań 2000; *Przepowiednie i przysłowia ludowe o pogodzie i nie tylko*, zebrał i opracował H. Bichta, Lublin 1996.

3. W maju następuje pełny **rozkwit wiosny**, który trwa przeważnie 22 doby, od zielonych brzoź do kwitnienia jarzębiny i lilaka (bzu). Zielenieją drzewa i krzewy, kwitną sady owocowe, sieje się zboże jare i sadi ziemniaki. Zaczyna śpiewać słowik, słychać pierwsze krzyki wilgi, derkacza (chrusciela) oraz rozpoczynają się walki przepiór. Kwitnie czeremcha, czerwona porzeczką, agrest, poziomka, konwalia.

4. Ostateczne przejście od wiosny do lata – **przedlecie** – rozpoczyna się pod koniec maja, kiedy zakwita jarzębina i bez, a kończy ten okres kwitnienie miejscowych gatunków dzikiej róży. Trwa od 20 do 22 dni¹⁵.

Natomiast rosyjski historyk, meteorolog praktyk Konstantin F. Agrinskij, badając ludowe prognozy pogodowe w XIX wieku, stwierdził, że lud rosyjski wiosenną porę roku dzieli na 2 okresy: od 1 marca (Евдокии) do 12 kwietnia (св. Василия Парийского) i od 15 kwietnia (св. Пуды) do 29 maja (Феодосии колосьяницы). Pierwszy okres – to obserwacja nadejścia wiosny, drugi – to przeważnie rady dotyczące prac rolniczych i gospodarskich¹⁶.

Ze względu na cieplejszy klimat wiosna w Polsce rozwija się w trzech okresach: zranie wiosny (przedwiośnie), wczesna wiosna (pierwiośnie), pełnia wiosny.

1. Według fenologów **przedwiośnie w Polsce** trwa średnio od 7 lutego do 10 kwietnia i wyznacza je rozpoczęcie pylenia leszczyny. Kwitną przebiśniegi, przyłaszczki, pod koniec marca przy ciepłej pogodzie zakwita barwinek pospolity i fiołek polny. Występują szkodliwe dla roślin przymrozki i typowa dla tego okresu zmienność pogodowa.

2. **Wczesna wiosna** (pierwiośnie) rozpoczyna się, gdy pojawiają się pierwsze liście buka i zakwita pierwiosnka lekarska. Kwitną drzewa owocowe: czereśnia, grusza, jabłoń, wiśnia, czeremcha zwyczajna, pojawiają się pierwsze liście brzozy brodawkowatej, dębu szypułkowego, klonu zwyczajnego. W lasach kwitnie borówka czarna i poziomka. Okres ten trwa od 15 kwietnia do 16 maja.

3. **Pełnia wiosny**. Identyfikuje ją pełnia kwitnienia lilaka pospolitego, popularnie zwanego bzem, głogu, jarzębiny, zazielenienie się lasu liściastego, kwitnie też kasztanowiec zwyczajny. Kłosi się żyto ozime. Wczesne lato rozpoczyna się, gdy zakwitnie jaśmin, bez lekarski i dojrzeje poziomka. Okres ten trwa od 15 maja do 10 czerwca¹⁷.

Daty początku wiosny są uzależnione od położenia geograficznego i wysokości nad poziomem morza. Chociaż zjawiska powtarzają się cyklicznie, daty fenologiczne nie będą identyczne, a pory fenologiczne nie odpowiadają ściśle miesiącom wiosennym. Na rozwój przyrody wpływa również pogoda.

Przyjrzyjmy się, co mówią przysłowia o wiosnie, wiosennych miesiącach i rozwoju wiosny, chociaż nie wszystkie zjawiska fenologiczne zostały zarejestrowane przez przysłowia. O wiosnie mówiono: *Зима снегом богата, а весна водой. Весна лоды крушы и снеги збира. Весна мови: уродзе; lato мови: jeśli nie przeszkodзе.*

Pierwsze wzmianki o wiosnie pojawiają się jeszcze podczas zimy, już od stycznia prognozowano, kiedy nastąpi i jaka będzie wiosna: *На Ефимия (20 I) в полдень солнце – ранняя весна. На Трихона (1 II) звездисто – поздняя весна. Вероника (13 I) снежна*

¹⁵ А.Н. Стрижев, *Календарь...*, Москва 1972, s. 6.

¹⁶ Ф. Агринский, *Русския народныя приметы о погоде и их значении для практической метеорологии и сельского хозяйства*, Саратов 1899, s. 131.

¹⁷ Okresy fenologiczne w Polsce według <http://pl.wikipedia.org/wiki/Fenologia>

chustę zrzuci, wiosna od nas się odwróci. Deszcz na św. Błażeja (3 II) – słaba wiosny nadzieja.

Przy sprzyjających warunkach atmosferycznych następuje eksplozja wegetacji, dlatego jest możliwe, że: *Весной оглобля за ночь травой обрастают*. Chociaż, jak stwierdzają przysłowia: *Одна ласточка не делает весны. Jedna jaskółka wiosny nie czyni*, inne mówi: *Гды жаскółка і пшчэółка лета – wiosna figle płata*.

Na podstawie obserwacji daty przylotu i zachowania ptaków prognozowano o wiosnie i przyszłej pogodzie, układano też prognozy długoterminowe: *Ласточка весну начинает, а соловей кончает. Коли грачи прямо на гнездо летят – дружная весна.*

Если грач прилетел до 14 марта – быть лету мокрому, а снег сойдёт рано. Если дятел стучит в марте, то поздней будет весна.

Гды dzika gęś w marcu przybywa, ciepła wiosna zwykle bywa. Bociek jest wiosny wiast. Kiedy żurawie wysoko latają, prędko się wiosny ludzie spodziewają.

Obserwowano żywą przyrodę i nawet zachowanie żab świadczyło o wiosnie: *Jeśli na Marka (25 IV) żaba się odzywa, to ciepła wiosna rychło przybywa.*

Ogólna cecha całego okresu wiosennego – zwiększenie ciepła słonecznego, nagrzanie powierzchni ziemi i powietrza, sprzyja budzeniu się przyrody z zimowego snu, rozpoczyna się sezon wegetacyjny roślin, a świat zwierząt przygotowuje się do rozrodu. Układano więc długoterminowe prognozy pogody, porównując wiosenne miesiące: *Март с водой, апрель с травой, а май с цветами. Suchy marzec, mokry maj, będzie żyto jako gaj. Jeśli w marcu nad polem skowronki, w kwietniu i maju chłodne będą dzionki.*

Marzec. Pierwsze wiosenne dni to często jeszcze zima: *В марте цади и снєреду зима. Зима весну пугает, да всё равно тает*. Nieraz zima bywa też pod koniec wiosny, gdyż ten okres rozwoju cechuje zmienność pogodowa: *Тепло светит солнышко, да Авдотьей (1 III) поглядывает – либо снег, либо дождь. С Евдокей (1 III) ещё встояч собаку снегом заносит. Niestala marcowa pogoda: raz świeci słońce, raz leci woda. W marcu śnieżek sieje, czasem słońko grzeje. W marcu jak w garncu. В марте курица из лужицы напьётся. Мартовская вода целебная (z marcowego śniegu)*. Wierzono, że przyroda wiosenna, w tym rosa, deszcz i woda z topniejącego śniegu mają właściwości lecznicze, cudotwórcze. Jest to odzwierciedlenie przedchrześcijańskich wierzeń pogańskich. Natomiast wiosenna rosa, zwłaszcza na św. Jerzego (*юрьевская роса*), uważana była za szczególnie pożyteczną dla bydła domowego¹⁸. *На Юрья (23 IV) роса – не надо коням овса. Юрий росу спустил. Гони животину на Юрьеву росу.*

W Polsce zaś uważano, że *Śnieg marcowy owcom niezdrawy, zaś Śnieg kwietniowy trawie i konikowi zdrowy. Na św. Jerzy (23 IV) rosa – nie trzeba koniom owsa.*

W rosyjskim kalendarzu ludowym wiosna jest witana trzykrotnie: 1 III, 9 III, 25 III. W pierwszym dniu marca w dniu Jewdokii, nazywanej również *Авдотья*, prognozowano, jaka będzie wiosna. *Авдотья (1 III) красна, и весна красна. Евдокия весну снаряжает*. Według tego dnia sądzono nie tylko o wiosnie, ale i o całym okresie wiosennym, o pogodzie i urodzaju: *На Евдокеи снег – урожай, тёплый ветер – мокрое лето, ветер от Москвы (с севера) – холодное лето*. Z powodu dużej ilości wody o patronce mówiono: *Евдокии – подмочи порог*. Nazywano ją również *замочи порог*,

¹⁸ А.Н. Стрижев, *Календарь...*, s. 125.

весновка, свистунья. Ostatni przydomek święta otrzymała z powodu silnych wiatrów, rozpoczynających się w tym dniu: *С Евдокей (1 III) ветры и вихри. Евдокиевские бураны*.

Dla wieśniaka rosyjskiego wiosna następuje, gdy przylatują pierwsze ptaki – gawrony: *Герасим Грачевник (4 III) грачей пригнал*. Kilka dni po nich przylatują szpaki, dlatego mówiono: *Увидел скворца, знай: – весна у крыльца. С Василия весна идёт. Василия – капельника (7 III) – с крыши каплет*. Uważano, że w tym dniu zawsze są odwilże, ale też bywają przymrozki: *С крыши каплет, а за нос цапают*. Drugie powitanie wiosny następuje w dniu Czterdziestu Męczenników (9 III). Był to okres przesilenia wiosennego (według kalendarza juliańskiego), co zarejestrowało przysłowie: *На сорок мучеников день с ночью меряется, равняется. Приядzie Józef z pomocą, porówna dzień z nocą. Około przesilenia zwykle się pogoda zmienia*. Chociaż uważano, że kończy się zima, jeszcze mogło być 40 przymrozków: *Сорок мучеников, сорок утренников. Czterdziestu Мęczеников jakich, czterдзiesięци dni takich*.

Ostatecznie według ludowego kalendarza rosyjskiego zima kończy się w dniu Czterdziestu Męczenników: *Зима кончается, весна начинается*.

Wierzono, że w tym dniu przylatują ptaki: *На сорок мучеников сорок птиц прилетают. Сорок пичуг на Русь пробирается. Сколько проталинок, столько жаворонков*. Z tej okazji wypiekano bułeczki w kształcie skowronków. *С Евдокии запевают веснянки и поют их до Троицына дня. Śpiewano: Жаворонки, прилетите, красно лето принесите! Gdy skowronek w marcu śpiewa, zima idzie już do nieba*. Warto zaznaczyć, że w Polsce skowronek jest lubiany i wymieniany w przysłowiaach częściej niż inne ptaki: *Święta Agnieszka (21 I) выпускает скворонка з mieszka. Święta Dorotka (6 II) выпускает скворонка за wrotka. W świętej Halszki dzionek (2 III) nuci już skowronek*. Skowronek polny przylatuje do Polski pod koniec lutego lub na początku marca, dlatego można przypuszczać, że łączenie go z datami 21 stycznia i 6 lutego jest mylne¹⁹. Inne przysłowia mówią o skowronku: *Na świętego Kazimierza (4 IV) wyйдzie skowronek spod perza. Jak skowronek zaświergoli, myślą chłopci о roli*. W okresie godowym skowronek zmienia charakter śpiewu, co zarejestrowane jest w przysłowiu: *Na świętego Wita skowronek przestaje śpiewać, tylko ciurczy*.

Od połowy marca ociepla się pogoda w środkowej Rosji, dlatego patronujący dniu 17 marca Aleksy jest nazwany ciepłym. Ma też i inne przydomki, związane ze zjawiskami w przyrodzie: *С гор вода, пролей кувшин. На Алексея тёплого с гор вода, а рыба со стану. Алексей – из каждого сугроба кувшин пролей*. Od tego dnia należało przygotować ule i wóz: *На Алексея тёплого доставай улья. Покинь сани, сажай телегу*.

Uważano, że wiosna ostatecznie ustala się w Zwiastowanie, które, jak sądzono, jest największym świętem u Boga: *Благовещенье – самый большой праздник у Бога. На Благовещенье (25 III) весна зиму поборола; третьи встречи весны*.

W Polsce św. Benedykt (21 III) zapowiada, że jest już wiosna, bo: *Na św. Benedykta zniesie jajko kaczka dzika*. Czyniono kolejne przepowiednie: *Каково Благовещенье проведёшь, таково и весь год*. Z tym świętem związane są takie przysłowia: *Благовещенье без ласточек – холодная весна. На Зwiastowanie zlatują się bocianie. На Благовещенье черногуз прилетает и медведь встаёт*.

¹⁹ W. Dynak, *Łowy, łowcy i zwierzyzna...*, s. 272.

Mgła na Zwiastowanie zapowiada rzek rozlanie. Jakże Zwiastowanie, takie Zmartwychwstanie. Na Matkę Boską Roztwną (Zwiastowanie) rzuca jaskółka swą topiel jeziorną. W Zwiastowanie i robaczek, i żmija z ziemi zmartwychwstanie.

W marcu w dniu *Мартёны наставницы* (27 III) do Rosji powraca trznadel: *Овсянка прилетела и поёт: „Покинь сани, возьми воз”*. W tym dniu lód na rzekach jest taki cienki, że *Щука хвостом лёд разбивает*.

Obserwowano, kiedy zazieleni się brzoza, według tego prognozowano: *Коли береза перед ольхой лист распустит, то лето будет сухое, если ольха наперёд – мокрое.*

W polskich przysłowiach również zaznaczone są kolejne oznaki wiosny: *Na świętego Grzegorza (12 III) idzie zima do morza. Gdy po Krystynie (13 III) śnieg na polu leży, to znaczy, że wiosna nieprędko przybieży. Gdy na Gertrudy (17 III) zlatują bocianie, to już wiosna nastanie. Na święty Józek (19 III) czasem śniegu, a czasem trawy wózek. Święty Józef kiwnie brodą, idźże zimno na dół z wodą. Oblubieniec śniegi zmiecie, na Matuchnę pierwsze kwiecie. Jak na święty Józek bociek przyleci, to na skrzydłach resztki śniegu przynosi. Na święty Benedykt (21 III) kaczka jaje myk.*

Kwiecień postrzegano w Rosji jako miesiąc obfitujący w wodę z roztopów, która powoduje wylewy i powodzie. Topienie się śniegu i powodzie rejestrują następujące przysłowia: *В апреле земля теплеет и воды разливаются. Дружная весна – жди большой воды. Апрельские ручьи землю напоят. Марья (1 IV) половодье начинает. Снег за колодой (под кустом) растаял.*

W Polsce w tym czasie obserwowano zmienną pogodę: *Chociaż w kwietniu słonko grzeje, nieraz pola śnieg zawieje.*

Masowo powracają ptaki, jako jedna z pierwszych w kwietniu przylatuje pliszka, po niej wkrótce dzikie gęsi i drozdy. *Трясогузку-ледоломку журавль на хвосте принёс. На святого Franciszka (2 IV) przylatuje pliszka.*

W dniu, kiedy zaczynają wiać ciepłe wiatry, święty otrzymał przydomek: *Тёплый* lub *Ветренник*: 5 IV *Святой Федул теплячком подул*. Przy pochmurnej pogodzie mówiono: *Федул губы надул* (ненастье). Również w tym dniu budzą się świerszcze: *На Федула сверчки просыпаются*. Około 8 kwietnia lód na rzekach pęka i nie są one przejezdne, dlatego kolejne przysłowia mówią o tym, nazywając świętego Rodiona lodolamaczem: *Родиона ледолома (8 IV), ревучие воды. На святого Руфа дорога (10 IV) (путь) рушится. Антипы (11 IV) водополя, половода. Антип воду распустил*. Gdy topniały lody i rozlewały się rzeki, mówiono: *Весна всё покажет*.

Kolejna data wyznaczająca rozwój wiosny to 12 kwietnia: *Василий Парийский землю парит. Весна землю парит*. Następna grupa przysłów odnosi się do świata żywej przyrody, mówią one o zachowaniu zwierząt: *Медведь встаёт, выходит из берлоги. Заяц, заяц, выскочи из куста! Зайцы бегают днём. Мартына лисогона (14 IV). На Мартына, на лисиц нападает курячья слепота. На Мартына переселение лисиц со старых в новые норы. 14 IV Ворон купает детей и отпускает в отдел (в раздел).*

16 IV *Ирины (Арины) урви берега, разрой берег, заиграй овражки*. Ariana znana jest również jako *рассадница*, nie tylko przypomina, że wiosenne wody niszczą, porywają brzegi, ale opiekuje się też sadzeniem kapusty.

Ważną rolę w rosyjskim kalendarzu ludowym zajmują święci Jerzy i Mikołaj. Jerzy, nazywany *Юрий, Егорий, Георгий*, chrobry, opiekuje się przyrodą: *Юрия вешиного*

храброго (23 IV): *Пришёл Егорий и весне не уйти. На Егорья 23 IV (на Егорьеву неделю) прилёт ласточкам.*

Święty Mikołaj jest wymieniany w kalendarzu dwukrotnie, dlatego majowy (9 V) jest nazywany травный, вешний. W Polsce, zwłaszcza na wschodnich terenach, również jest obchodzony dwa razy: *Ile śniegu na Mikołaju, tyle trawy na drugi Mikołaj w maju.* Święci Jerzy i Mikołaj są porównywani w swej opiece: *Егорий с теплом, Никола с кормом. Егорий с водой, Никола с травой. Егорий с летом, а Никола с возом.*

Według wierzeń ludu święty Jerzy ma pod swoją opieką wszystkie zwierzęta: *Святой Егорий разъезжает по лесам на белом коне и раздаёт зверям наказы. Все звери (Вся живая тварь) у Егорья под рукой. Что у волка к зубам, то Егорий дал.*

W kwietniu nadal trwają prace rolnicze, pracuje nawet leniwy, dlatego mówiono: *На Егорья (23 IV) выезжает ленивая соха. Егорий ленивая сошка.*

W kwietniu przylatują kolejne ptaki – jaskółki i czajka zwyczajna: *Чубис прилетел (9 IV) на хвосте воду принёс. На Егорья прилёт ласточек. На Марка (25 IV) прилёт певчих птиц стаями.*

Również do Polski w kwietniu powracają ptaki z zimowisk. Czajka powraca 4 kwietnia: *На świętego Kazimierza (4 IV) czajka przybieжа. На święтого Franciszka (2 IV) zielenieją łany i ze swego zimowiska wracają bociany. На święтого Izydora (4 IV) на бociана пора. В день Wojciecha święтого (23 IV) ptaki przylatują jego (bociany są nazywane przez lud wojtki). Święty Wincenty (a Paulo) (5 IV) wesoly z ptaszęty.*

Na wiosnę kończy się pasza: *Сена достаёт у дурня до Юрья (23 IV), у разумного до Николы.* Dlatego dla gospodarza ważne było, kiedy można będzie paść bydło. Jak podają przysłowia, w Rosji – od maja, a w Polsce już na Zwiastowanie: *Святой Юрий (23 IV) запасаёт (t.e. начинает пасти) коров, Никола коней. Егорий с водой (с росой), а Никола с травой. Майская трава и голодного кормит. На Зwiastowanie już się próżne bydłę в polu użyви. На Leona (11 IV) трава już zielona, słonko coraz выше, а jaskółка чыжеј. На św. Jerzy трава się pierzy. Gdy Tyburcy (14 IV) przybędzie, to już zielono wszędzie.*

Kolejne przysłowia mówią o rozwoju przyrody i pogodzie kwietniowej: *На święтого Jura (23 IV) chowa się в życie kura. На św. Марка (25 IV) buchnie ciepło jak з garnka.*

Май – pełnia wiosny, mówią o nim takie przysłowia: *Май леса наряжает, лето в гости приглашает. Май обманет, в лес уйдём. Май смаит. Gdy maj ciepły i zielony, to в jesieni dobre plony. Gdy в maju żołądz dobrze rozkwita, rok żyzny zawita.*

Jest to okres wyczerpanej pracy w gospodarstwie, dlatego przysłowie mówi:

Рад бы жениться, да май не велит. Май się temu zazieleni, kto do pracy się nie leni.

W maju do Rosji przylatują słowiki: *Борис-день (2 V), соловьиный день: начинают петь соловьи. Малая птичка соловей, а знает май. Соловей запеваёт, когда можно напиться росы с берёзового листа. Запел соловей – вода на убыль пошла.*

W maju obserwowano nie tylko ptaki, ale również owady i gady: *Лукерии комарницы (13 V): появляются комары. На Исакия (30 V) змеи скопляются, идут поездом на змеиную свадьбу.*

Podobnie jak przez cały okres wiosenny, również w maju układano prognozy co do pogody i przyszłego urodzaju: *Туман на Мокья (11 V) к мокрому лету. Май холодный – год хлебородный. Вуваць śniegu i в maju. Chłodny maj – dobry urodzaj.*

W maju już wszystkie drzewa są zielone. *Придѣт Федот (18 V) последний дубовый листок развернѣт. Дуб перед ясенем лист пустит – к сухому лету.*

Jedna z ostatnich rad majowych dotyczy sadzenia ogórków, patronuje tej pracy kilku świętych: *На Ивана долгого (18 V) – сажай огурецы. Фалалея (20 V) огуречника. На Леонтия и Фалалея сади огурецы. Леонтия огуречника (23 V) – сажают огурецы. Zaś święta Teodozja kończy okres prac wiosennych: Феодосии колосяницы (29 V): хлеб колосится.*

Typowe są dla maja nawroty zimna w pierwszych dniach i pod koniec miesiąca. Okres ten znany jest w Rosji jako *черѣмухиные холода* i sprzyja siewom pszenicy: *Когда цветѣт черѣмуха – всегда живѣт холод. Пшеницу сей, когда зацветѣт черѣмуха²⁰.* Chłody mijają po 14 maja: *На Сидора (14 V) еще сиверко. Прошли Сидоры – прошли и сиверы.*

W Polsce okres majowego ochłodzenia związany jest z „zimnymi świętymi”: *Pankracy, (12 V), Serwacy (13 V), Bonifacy (14 V) i Zośka (15 V) to zimni święci. Na świętego Izidora (10 V) często bywa chłodna pora. Pankracy, Serwacy, Bonifacy – źli na ogrody chłopacy.* Po tym chłodnym okresie ociepla się, co sprzyja dojrzewaniu zboża: *Święta Zofija (15 V) zimę zabija, ciepło rozwija. Święta Zofija (15 V) kłosy rozwija. Weronika (17 V) chustę zrzuci – wiosna od nas się odwróci.*

Ciepło sprowadza 15 maja Пахом (Пахомий): *Пришѣл Пахом – запахло теплом. На Пахома тепло – всё лето тѣплое, a dzień ten nazywano: Пахомя бокогрея.* Sądzono, że okres ciepła, znanego jako *рябиновое тепло*, utrzymuje się do lata, gdy zakwita jarzębina. Układano prognozy: *Если в этот день (25 V) на рябине много цветов, то будет хороший урожай хлеба. Рябина цветѣт ясно – много овса будет. Большой урожай рябины – к тяжѣлому году (к морозу).* Ustalenie ciepłej pogody potwierdza powrót do Rosji w ostatnich dniach maja jerzyków i jaskółek: *На Сидора (27 V) прилетят стрижи и касатки – и принесут тепло.* Ciepło i przylot ptaków są ostatnimi zwiastunami wiosny.

Zestawiając rosyjskie i polskie przysłowia o wiosnie, można zauważyć, że w środkowej Rosji ze względu na chłodniejszy klimat wiosna następuje później niż w Polsce. Różnica wynosi około dwóch tygodni. Przysłowia podają różne daty końca wiosny: dla Rosji 9 czerwca lub 25 maja, na terenie Polski 9 czerwca. *На Кирилла конец весны, начало лета. Urban (25 V) przychodzi, lato przywodzi,* chociaż zdarza się, że *Засем i на świętego Medarda (8 VI) wiosna jeszcze przytwarda.*

Wiosna jest okresem wyteżonego wysiłku, związanego z pracą na roli i zajęciami gospodarskimi. Praca ta jest ważna, bo jak stwierdza polskie porzekadło: *Od myszy do cesarza wszyscy żyją z gospodarza.* Przyszłe plony zależały nie tylko od pracowitości wieśniaka, ale i od aury, stąd wynikała konieczność takiej dokładnej obserwacji przyrody i prognozowania pogody. W przysłowiach zawarta jest mądrość ludowa dotycząca zjawisk przyrodniczych, rozwoju przyrody i skutków działania człowieka. Przekazują one opartą na obserwacji rzeczywistości wiedzę z pokolenia na pokolenie, w podobny sposób opisują podobne zjawiska. Wiele z przedstawionych przysłów ma identyczną treść, ale różnią się od siebie ujęciem, były bowiem zbierane na bardzo rozległym tere-

²⁰ O terminach siewu w Polsce zob. Z. Kłodnicki, *Przysłowia dotyczące siewu zbóż*, „Literatura Ludowa” 1993, nr 3, s. 27–46.

nie. Duża część tych przysłów wyraża treści religijne, mówi o zależności człowieka od Boga.

Według poglądów ludu również warunki meteorologiczne zależą od woli Boga: *У Спаса всё в запасе: и дождь, и ведро, и серопогодые*²¹, a więc Pan Bóg kieruje pogodą i od Boga zależy urodzaj²². Praca wieśniaka wykonywana jest jako miła Bogu i z Jego błogosławieństwem, co świadczy o sakralizacji życia Słowian: zjawiska nie są odbierane jako automatyczne, ale dane przez Boga. Religia nie jest tylko częścią kultury, która przejawia się w folklorze, w bogatych i licznych zwyczajach i obrzędach ludowych. Jest nie tylko najważniejszym czynnikiem, ale i warunkiem istnienia rosyjskiego etnosu²³. Życie gospodarcze i rolnicze wsi jest zakorzenione w wierze, z modlitwą i ufnością w Opatrzność Bożą wieśniacy zarówno w Rosji²⁴, jak i w Polsce wykonywali swe codzienne obowiązki. Rolnik wierzy, że *Бог – старьй хозяин, лучше нас знает, что и к чему; Где Бог gospodarzy, там wszystko się дары*, dlatego może powtarzać: *Божье тепло, Божье и холодно. На Бога надейся, а сам не плошай. Бога wzywaj, а рѣки прикладай. Nie rodzi rola, ale Boża wola.*

Wybrane przysłowia dotyczą jednej grupy z przysłów o wiosnie. Nie mniej liczne są grupy mówiące o świętach czy pracach wiosennych i związanych z nimi obyczajach i zwyczajach ludowych. Oparte na wielopokoleniowych obserwacjach i doświadczeniach są skarbnicą wiedzy, gdyż zawierają rady, przypomnienia, ostrzeżenia i wskazówki, pomagające rolnikowi i gospodarzowi w jego codziennej pracy.

W dzisiejszej dobie zmian klimatycznych tylko część przysłów – związana z zasadami fenologii – zachowuje wartość praktyczną. Niemniej jednak bogactwo przysłów związanych ze zmianami w przyrodzie wiosennej, w których zawarta jest wielopokoleniowa obserwacja zależności przemian przyrody od zjawisk atmosferycznych, ma niewątpliwie wartość historyczną.

²¹ Przysłowie zarejestrowane w słowniku Dala użyte jako epigraf do książki A. Jermołowa, *Народное погодоведенье*, I wydanie w 1905 roku, II – Moskwa 1995, strona tytułowa.

²² А. Ерломолов, *Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах*, [w:] *Народное погодоведенье*, Moskwa 1995, s. 13.

²³ С.В. Кузнецов, *Нравственность и религиозность в хозяйственной деятельности и русского крестьянства* [w:] *Православная жизнь русских крестьян XIX–XX веков*, Moskwa 2001, s. 181.

²⁴ С.В. Кузнецов, *Религиозно-нравственные основания земледельческого хозяйства*, [w:] *Православие и русская народная культура*, вып. 1, Moskwa 1994, s. 39.

ВЕСНА В РУССКИХ И ПОЛЬСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Резюме

В настоящей работе сопоставлены народные пословицы о весне двух славянских народов. Издавна наши предки пользовались народным календарём, который с принятием христианства был включён в церковный. Новые христианские святые стали попечителями крестьянского труда, они подсказывали какую работу когда выполнять, каков ожидается урожай, по приметам, наблюдаемым в день святого, люди предсказывали погоду. Свои наблюдения люди передавали в фольклоре, в том числе в пословицах и поговорках. Климат в центральной России холоднее польского, поэтому весна на этой территории длится дольше и делится на четыре периода: снеготаяние, оживление весны, разгар весны, предлетье, в Польше – на три, и природа оживает быстрее. Это можно заметить, сопоставляя русские и польские пословицы. Среди выбранных паремий встречаются похожие, так как на славянской территории наблюдались подобные явления. Поэтому многие из пословиц не заимствованы. Во многих русских и польских пословицах отчётливо слышится зависимость человека от Бога.

THE SPRING IN RUSSIAN AND POLISH PROVERBS

Summary

The present paper collates proverbs of two Slavic nations. The proverbs are related to one of the four seasons, namely to the spring. Due to the climatic differences (Russia – mild and cold continental climate, Poland – temperate and warm transitional climate) there are four periods distinguished in the European part of Russia covering the transition from dormancy to vegetation: snow melting, early spring, high spring and early summer, whereas in Poland there are only three of them: dawning (very early) spring, early spring and high spring. In calendar proverbs many-year observations of nature are reflected. These proverbs were linked to specified religious holidays and saints, thus making a sort of folk calendar of farm works and household chores. In the majority they give recommendations and advice or provide with short-term or long-term weather forecasts or harvest predictions. Many presented proverbs are of identical content just because they were collected within a vast area and although they may describe similar phenomena they are not borrowings.